

MOĞOL GÖÇEBELİĞİ VE ORTA DOĞU COĞRAFYASI: TÜMENLER VE KIŞLAKLAR¹

Çev. Murat KEÇİŞ* ve Sadık KAYA**

Makale Bilgisi **Article Info**
Başvuru: 22 Mart 2018 Received: March 3, 2018
Kabul: 25 Temmuz 2018 Accepted: July 25, 2018

Bu yaz Doğu Akdeniz'deki bütün Tatar ordularının (Büyük) Ermenistan'a yerleştiğini söyleyebilirim, çünkü burada onların sürüleri için çok iyi otlaklar vardır. Bu yüzden Tatarlar yaz mevsimini sürüleriyle birlikte burada geçirir; fakat kış mevsiminde burada olmazlar, çünkü bu bölgelere aşırı miktarda kar yağar ve şiddetli soğuklar yaşanır, bu nedenle hayvanlar hayatta kalamaz. Bu yüzden Tatarlar sürülerine bol miktarda ot ve iyi kışlaklar bulmak için kışın gelmesiyle birlikte daha sıcak bölgelere doğru hareket ederler.

Marco Polo²

Moğolların Orta Doğu'daki teşkilatlanmaları 1256 yılında tamamlanmıştır. Hülâgû'nun beraberinde getirdiği büyük ordu, buraya daha önceden gelmiş bulunan kuvvetlerle birleştirilmiştir. Tüm kuvvetlerini Irak'ın istilasını için görevlendiren Hülâgû'nun bu seferi Bağdat'ın alınması, Halife ve Halifeliğin (Abbasi) ortadan kalkmasıyla sona ermiştir. Hülâgû'nun bu seferinin incelenmesiyle, ordusu hakkında makul bir tahmin yapmak mümkün olabilir. Kaynaklarda, Hülâgû ile birlikte ismi zikredilen 15 tümen komutanı yer almıştır (Hülâgû'nun şahsi muhafız alayı -*Keşhig*- 10.000 kişidir). Böylece prensip olarak komutanların 10.000 kişiden oluşan

¹ John Masson Smith Jr, "Mongol Nomadism and Middle Eastern Geography: Qishlaqs and Tümens", The Mongol Empire and Its Legacy, Edit. David Morgan-Reuven Amitai Press, Leiden, 2000, s. 39-56.

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, muratkecis@mu.edu.tr

** Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, sddkaya1907@hotmail.com

² *The Travels of Marco Polo*, tr. R. Latham (Harmondsworth: Penguin, 1958; 1980 baskısı [n.b. farklı baskılar arasında sayfa numaraları değişiklik göstermektedir], s. 48.

tümenleri ve toplamda 150.000 kişiyi idare ettiği varsayılmıştır.³ Ordunun her bir tümeni sefer sona erdiğinde kendisi için tahsis edilmiş bölgelere çekilirdi. Göçebe ordusu hakkında William Rubruck şunları söyler “... her komutan idaresi altındaki tümenin büyüklüğüne ya da küçüklüğüne göre otlaklarının limitini, kışın, yazın, ilkbahar ve sonbaharda nerede otlatması gerektiğini iyi bilmelidir. Onlar kışın güneye, daha sıcak bölgelere ve yazın kuzeye, daha serin bölgelere doğru hareket ederler.”⁴ Bu bilgiler ışığında otlaklar ve sınırları ne ölçüde anlaşılabilir?

Orta Doğu’ya gönderilen Moğol askerleri beraberlerinde ailelerini ve sürülerini de getirmiştir.⁵ Bir ailenin 5-6 kişiden oluştuğu kabul edilebilir, bu

³ J. M. Smith, Jr., “Mongol manpower and Persian population”, *JESHO*, 18/3 (1975). Bilimsel görüşe göre Moğol tümenlerinin gerçek gücüyle, sözde kuvvetleri arasında farklılık vardır. Ben, Akkoyunlu göçebe kuvvetleriyle hemen hemen benzer olması bakımından bu farkın fazla olduğunu düşünüyorum. Nitekim birkaç makul kayıta bu sözde kuvvetler önemli bir yekün tutmaktadır; bkz. “ ‘Ayn Jälüt: Mamlük Success or Mongol Failure?’”, *HJAS*, 42/2 (Aralık 1984), 310, n. 5. Thomas Allsen (*Mongol Imperialism* [Berkeley, 1987], s. 193-94 ve 206’da ileri sürmektedir, naklen Ch’i-ch’ing Hsiao, *The Military Establishment of the Yuan Dynasty* [Cambridge, MA, 1978], s. 170-71 [not 27 s. 72] tümenleri en az 7.000, 5.000 ve 3.000’er askerden oluşan birlikler şeklinde üç kategoriye ayırmak, gerçek rakamlara uygun bir tespittir. Bu noktada B. Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane* (Cambridge, 1989), s. 34: Khulm hezâresi (Binlik) yedi yüz kişilik bir birlik olarak bilinir. Burada göçebeler için sadece ilk ve belki de ikinci kategorilerin geçerli olduğunu düşünüyorum. On bin ailelik hiçbir toplulukta, talihsizlik ya da kötü idare sonucu olarak hayvan sayılarında -100 koyun ya da eş değeri diğer hayvan sayılarında- bir azalma ve büyük olasılıkla bu nedenle, askeri hizmetler için gerekli olan atlar ve donanım da eksik olacaktır. H. H. Vreeland tarafından, Narobanchin Tapınağı’ndaki göçebe Moğol toplulukları üzerine çalışılmıştır. Bu gibi kıyıda köşede kalmış göçebe grupların oranı % 25 civarındadır: bkz. *Mongol Community and kingship Structure* (New Haven, 1954) s. 31, altı grubun yarısı ve tüm yedi grup 100 koyunluk sürülerden daha azına sahip olmuştur. Böylece normal bir tümen on bin kişiden oluşabilir (aileleri ve sürüleriyle), fakat bunların arazinin % 70’inden daha fazlasına sahip oldukları tahmin edilemez. Zannımca beş bin kişi sağlayabilen tümenler, İranlı Basseriler gibi çok az olarak aktifleştirilmiştir. Nitekim onların aileleri ortalama olarak 100 koyunundan biraz daha az sürülere sahip olmuşlardır. Bu nedenle, adamlarının yarısından fazlasını Moğol özelliklerine göre donatıp atlı hale getirmeleri mümkün değildir; ya da İranlı Bakhtiyarileri konu alan, M.C. Cooper ve E.B. Shoedsack’ın (Cooper’un kitabındaki benzer başlıklarda da yer almaktadır [New York, 1925]), “Grass,” adlı belgesel filminde (1925) tasvir edildiği üzere, çok güç şartlarda yapılan göç hareketleri, çok sayıda erkek mevcudunu gerektirmektedir. 3.000 kişilik tümenler muhtemelen, nüfusun üçte birinin karma tarımla uğraştığı Mançularda olduğu gibi, yerleşik yaşamdan çekilmiştir: bkz. M. Rossabi, *China and Inner Asia* (London, 1975), s. 86-87. Moğollar genellikle, geleneksel yerleşik halklardan onda bir oranında asker almıştır.

⁴ *The Mission of Friar William of Rubruck*, tr. P. Jackson; ed. P. Jackson ve D. Morgan (London, 1990), s. 72.

⁵ Hülâgû’nun Moğolistan’dan Orta Doğu’ya, ağır bir şekilde ilerlemesinin nedeni, koyun ve keçi sürülerinin, adamların ve onların ailelerinin Hülâgû’nun yürüyüş temposunu

nüfus o dönemde Moğolistan dışında bulunan 150.000 asker ile 750.000-900.000 arası bir nüfusu göstermektedir. Tahmini olarak her ailenin geçimi için gerekli olan 100'er koyun (ya da aynı ihtiyacı karşılayabilecek miktarda başka hayvanlar), göç için 10 at ve ailenin erkeklerinin askeri görevlerde kullandığı binek hayvanları da bu nüfusa eklenmiştir. Bu tahminler belki de gerçek rakamların altındadır, çünkü İç Asya göçebelerinde her ailenin 100 koyundan (ya da aynı ihtiyacı karşılayabilecek başka hayvanlar) daha fazla hayvana sahip olduğu görülür, ayrıca 10 attan oluşan bir sürü bir ailenin askeri görev, ulaşım ve süt ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalabilir, belki de bir askeri sefer sırasında 3 tane at yemek için kullanılabilir. Her hâlükârda, bu hesaba göre her aile 150, bütün bir ordu 22.500.000⁶ ve her tümen de 1.500.000 koyun değerinde sürülere sahip olmuştur (1 at 5 koyun değerinde kabul edilmiştir).

Moğol askerlerinin dağıldığı bölgeler genel olarak askeri teşkilatlanmaya göre sağ, merkez ve sol kanat olarak üçe ayrılır. Bu bölgeler sırasıyla Anadolu, Azerbaycan ve Horasan'dır. Horasan (kabaca Kuzeydoğu İran, Afganistan ve Okuz -Ceyhun- nehrine kadar olan Türkmenistan coğrafyasını kapsar), 1219-1222 yılları arasında Harezmsahlar Devleti'nin yıkılması ile Moğol göçebe birliklerinin yerleşimine açılmıştır.⁷ 1230'da Cûrmâgûn, idaresi altındaki 30.000 süvari ile Azerbaycan'a gelmiş, civardaki bölgeleri de hâkimiyetine alarak bölgede yurt tutmuştur.⁸ Son olarak, Hülâgû Azerbaycan'a ulaştığında, Bâycû idaresindeki orduyu daha batıya Anadolu'ya göndermiş ve beraberinde getirdiği birliklerle Orta Doğu'daki kuvvetleri yenilemiş; ayrıca Horasan ve Anadolu'daki kuvvetlerini de arttırmıştır. Her birliğin kullanımına belli otlaklar tahsis edilmiş, buralar

yavaşlatmış olmasıdır. Nitekim bu tür küçük hayvanlar günde sadece 3-4 mil yol alabilmektedir.

⁶ Sonraki yıllarda Dış Moğolistan'daki hayvan miktarı 25 milyon civarındadır (1929 yılında başlayan, ortak kullanım programına maruz kalınması sonucu yaşanan felaketin arifesindeki rakama yakındır). 1990 yılında Moğolistan'da yaklaşık olarak 14 milyon koyun, 5 milyon keçi, 3 milyon sığır, 2 milyon at ve 0.6 milyon deve bulunmaktaydı (bkz. *The Mongolia Society Newsletter* Temmuz 1991); bu rakamlar yaklaşık 47 milyon koyun değerinde bir rakam tutmaktadır.

⁷ Detaylı bilgi için bkz. J. Aubin, "L'ethnogénèse des Qaraunas," *Turcica*, I (1969), 65-94. Aubin; Dayir [Tayir], Môngedü ve Negüder adlı üç komutanla ve üç tümenle ilgilenmiştir. Aubin ayrıca Môngedü ile birlikte Oqatur adlı bir komutandan da bahseder. Böylece Môngedü'nün iki tümeni idare ettiği söylenebilir. Bu işgalci ordunun dört tümeninden oluştuğu görülmektedir.

⁸ 'Alā al-Dīn 'Ata-Mālik Juwaynī, *The History of the World- Conqueror*, J.A. Boyle tr. (Manchester, 1958), I, s. 190. Rashīd al-Dīn, *The Successors of Genghis Khan* [Rad, *Successors*], J.A. Boyle tr. (New York, 1971), s. 33. Diğer kaynaklarda, örneğin Georgian Chronicle (M.F. Brosset, *Histoire de la Georgie*, I [St. Petersburg, 1849], s. 511)'de, belki de bölgeden asker alımlarının da etkisiyle, büyük bir kuvvet olarak bahsedilir.

daha sonraları askeri gerekler, ekolojik dengeler ve yöneticilerin istekleri çerçevesinde birçok defa el değiştirmiştir.

Her komutan ya da birliğe ayrılan otlaklardan nadiren bahsedilirdi, çünkü bu tür detaylar askeri sır olarak kabul edilirdi. Fakat bu otlak paylaşımları görünüşe bakılırsa tümenler tarafından yapılmıştır, bir Karaunas tümenine kışlak olarak Bağdat ve yaylak olarak Siyâhkûh verilmiştir.⁹ Ayrıca bana göre, Orta Doğu'daki Moğol yöneticileri kendi bölgelerinde, haremli, muhafız alaylarından (Keşhig) oluşan 10.000 kişilik birlikleri ve tabii ki askerlerin aileleri ve sürülerinin de katılımıyla buna benzer şekilde hareket etmiş ve ordugâh kurmuştur. Bundan dolayı, otlak listeleri, Moğol idarecileri tarafından birçok tümenin büyüklüğünü, Moğolların Orta Doğu'daki imparatorluğunun (İlhanlılar) otlak bölgelerini ortaya çıkarmak için kullanılmıştır. Moğol yöneticilerinden itibaren, göçebe boy liderleri istedikleri yaylak ya da kışlağı alabilme hakkına sahip olmuş ve bu otlaklar, çok farklı tümenler tarafından kullanılmıştır.

Azerbaycan ve Batı Horasan otlaklarının büyük bir kısmı, yolların kavşak noktası olarak bilinmekte ve bunlar hakkındaki bilgiler, Orta Doğu'daki Moğol idarecilerinin göç hareketleri anlatılırken Reşîdu'd-dîn, Kâşânî ve diğer müelliflerin kayıtlarında kullanılmıştır.¹⁰ Çok az yönetici Orta ya da Batı Anadolu'yu ziyaret etmiştir. Horasan'ın daha Doğu kısımları için de bir şey söylemek mümkün değildir. Bu nedenle bu bölgelerdeki otlaklardan ikinci derecede bahsedilmiştir. Anadolu'da Aksarayî ve Şikârî gibi geç dönem tarihçileri, Doğu Horasan için de Timur dönemi tarihçileri olmasaydı, bu bölgeler için daha az bilgiler veren kaynaklara başvurmak zorundaydık. Bu konuda, Geyhâtû'nun 1292 yazından 1294 yazına kadarki göç hareketleri, hakkında detaylı bilgiler olması sebebiyle iyi bir örnektir.¹¹ Geyhâtû 1292'de yaylak olarak Doğu Anadolu'da Van Gölünün kuzeyindeki dağlık arazide bulunan Aladağ yaylağını kullanmıştır (Aladağ yaylağı Moğol göçebe yaşamı ve idari amaçlarından dolayı fiilen Azerbaycan'ın bir parçası olmuştur).¹² Geyhâtû Aladağ yaylağından, Aras ve Kura nehirlerinin birlikte aktığı Arrân kışlağına 691 yılı Receb (17 Temmuz) ayı sonlarında hareket etmiş ve 18 Kasım'dan (6 Zilhicce 691) önce Arrân'a ulaşmıştır. Geyhâtû 24

⁹ Rashîd al-Dîn, *Ta'rîkh-i Mubâarak-i Ghâzânî*, kısmen ed. K. Jahn, *Geschichte der Ilhâne Abâgâ bis Gaihâtû (1265-1295)* [RaD/A] ('s-Gravenhage, 1957), s. 48.

¹⁰ Öncelikle Kâşânî'den öğrendiğimiz Olcâyâtû'nun göç hareketleri Charles Melville tarafından incelenmiştir. Charles Melville, "The Itineraries of Sultan Öljeitü, 1304-16," *Iran*, 28 (1990).

¹¹ RaD/A, s. 85-86.

¹² Hâmdullâh Mustwî Qazwîni, *Nuzhat al-Qulûb*, G. Le Strange tr. (Leyden ve London, 1919), s. 100, Aladağ Büyük Ermenistan'da, İran sınırında yer alır. Genellikle Han kuvvetlerinin yayladığı Aladağ, Merkez otlaklarının bir parçasıdır.

Mayıs 1293'de (16 Cumadielahir 692) Tebriz ve Merâga'ya doğru hareket etmiş, Merâga'dan 18 Haziran'da (12 Receb) Siyâhkûh'a doğru ayrılmıştır (aşağıya bakınız). Geyhâtû, Şaban ayı sonlarında (4 Ağustos) Ashkamar'da ordugâh kurmuştur; 16 Ağustos'ta (12 Ramazan) Avcan'a, 23 Ağustos'ta (19 Ramazan) Hashtrud'a geçmiş ve oradan da Merâga yoluyla Arrân'a geçerek kışı burada geçirmiştir. Geyhâtû baharla birlikte 693 Cumadielahir'inde (30 Mart-28 Nisan 1294) Arrân kışlağını bırakmış ve 12 Haziran'dan (16 Receb) önce Aladağ yaylağına ulaşmıştır.

Charles Melville, "*Olcâytû'nun mevsimlik göçlerinin, hareket ettiği dönemlerin belirsizliği nedeniyle açıklayıcı bir örnek olmadığı...*"¹³ ve erken dönem Moğol idarecileriyle mahiyetlerinin göç hareketleri için aynı belirsizliğin söylenebileceği sonucuna varmıştır. Olcâytû Han, mahiyetinin yanında olup olmadığı ve tam tarihi bilinmemekle birlikte 17 Ekim'de Tebriz'den Arrân'a hareket etmiştir.¹⁴ Fakat Olcâytû'nun Tebriz'den çıktığı tarih 17 Kasım olarak da verilmektedir.¹⁵ Tebriz ile Arrân arasındaki bu yolculuk boyunca yaklaşık olarak 200 mil yol kat edilmiştir. Bu göç sırasında koyun ve keçi sürülerinin de bulunduğu Olcâytû Han'ın mahiyeti, günde 3 mil yol alabilmiştir. Bu hesaba göre yolculuk 67 gün sürmüştür. Olcâytû'nun Arrân'a ulaştığı tarihi hesaplamak için 14 Ekimi başlangıç tarihi alırsak 23 Aralık, 17 Kasım'ı Tebriz'den çıkış tarihi olarak alırsak 23 Ocak (!) tarihlerine ulaşırız. Hanların tercih ettiği Aladağ yaylağı görünüşe göre, düzensiz programlarla dahi kullanılmıştır. 12 Haziran ile 7 Ekim¹⁶ arasındaki farklı zamanlardaki gelişler ve 17 Temmuz'dan¹⁷ 5 Kasım (!)¹⁸ gibi geç bir zamana denk gelen gidiş dönemleri kaydedilmiştir. Hareket halindeki koyun ve keçi sürüleri, çevresine göre daha korunaklı olan Aras vadisi boyunca ilerleyerek Nahcevân yoluyla Aladağ'dan Arrân'a kadar 260 küsur millik bir yolu kat etmiştir. Bu yolculuk 5 Kasım'dan 31 Ocak'a (!) kadar 87 gün sürmüştür. Bu durum mümkün gözükmemektedir, çünkü kadınlar, çocuklar, koyun ve keçi sürüleri daha erken bir dönemde kışlağa gönderilmiştir. Han ve adamları atları ile birlikte yüksek rakımlı olan bu bölgeden, iyi hava şartlarının devam ettiği dönemde ayrılmamış, fakat daha

¹³ Melville, "Itineraries," s. 59.

¹⁴ Rashîd al-Dîn, *Ta'rih-i Mubârak-i Ghâzânî*, kısmen tr. K. Jahn, *Geschichte Gâzân-Hân's* [RaD/G] (London, 1940), s. 87.

¹⁵ RaD/A, s. 67.

¹⁶ 12 Haziran: RaD/A, s. 86. 7 Ekim: RaD/G, s. 135.

¹⁷ RaD/A, s. 85.

¹⁸ RaD/G, s. 135.

sonra buradan ayrılmak için acele etmişlerdir.¹⁹ İyi beslenmiş bir at Tebriz'den Arrân'a iki haftada, Aladağ'dan ise 18 günde ulaşabilir.²⁰

Yaylaklar ve kışlaklar arasındaki yollar, göçebelerin kullandıkları yolların belirsizliğinden dolayı oldukça farklıdır. Jean Aubin'in Batı Horasan'daki bölgesel ticaret yollarından yararlanarak yaptığı gibi, güzergâh tespitleri yapmak mümkünse de burada böyle bir girişimde bulunulmayacaktır.²¹ Göç yollarının belirlenmesiyle, yolların zorluğuyla ilgili sorular cevaplanabilir. Moğolistan ve İç Asya'nın büyük bölümünde (Çağatay Hanlığı sahası hariç) Moğollar, daha iyi yaşam koşullarına ve otlaklara sahip olmak için, iklim koşullarının zorlaması olmaksızın, yazın kuzeye doğru ve kışın güneye doğru, bir otlaktan diğerine yatay yönlü -sıklıkla küçük ve kolay hareket edebilen gruplar halinde- hareket etmişlerdir. Bununla birlikte Orta Doğu ve Orta Asya'da kar ve sıcaklık, yüksek bölgelerdeki yaylaklar ile alçak bölgelerdeki kışlaklar arasında, dikey yönlü hareket etmeyi gerektirmiştir. Bu durum da dağlık arazilerden geçmeyi ve zorlu coğrafyalarda dolaşmayı gerekli kılmıştır.²² Moğollar kuşkusuz kullanışlı yolları kendi insanların kullanımına sunmuş, daha alt tabakada gördükleri Türkmen, Yörük ve farklı İran göçebeleri için daha kötü yolları bırakmışlardır. Fakat Orta Doğu'daki Moğol idarecileri, benzeri diğer bölgelerde dahi göç faaliyetlerinde bulunma konusunda oldukça istekli olmuşlardır. Örneğin İbn Battûta Altın Orda Moğollarının kullandığı dört tekerlekli yük arabalarından (orda) sık sık bahsetmesine rağmen, İlhanlı Hanı Ebû Sa'îd'in Bağdat'tan Tebriz'e yaptığı

¹⁹ Kasım 1961'de Tahran'dan İstanbul'a arabayla yolculuk ettiğimde, Azerbaycan boyunca hava, öğle yemeğini açık havada yemeğe teşvik edecek kadar güneşli ve ılıktı. Fakat Türkiye'nin doğusunda Erzurum'da hava serindi, Erzurum ve Erzincan arasında ise yağmur ve sulu kar yağdı.

²⁰ Yöneticilerin ve adamların ailelerinden, keçi ve koyun sürülerinden ayrı hareket etmesi, Olcâytû'nun göç hareketlerinin çoğunu, nispeten daha hızlı tempoyla gerçekleştirmesini sağlamıştır. Bu konu Melville tarafından incelenip tablo haline getirilmiştir.

²¹ Jean Aubin, "Réseau pastoral et réseau caravanier. Les grand'routes du Khurassan a l'époque mongole," *Le Monde Iranien et L'Islam*, I (Geneva, 1971).

²² Bu duruma örnek olarak (yukarıda da bahsedildiği üzere, n.1); Cooper ve Shoedsack'ın "Grass" belgeseline konu olan Bakhtiyari göçebeleri ve D. G. Bates, *Nomads and Farmers: a Study of the Yörük of Southeastern Turkey* (Ann Arbor: University of Michigan Museum of Antropology Antropological Papers, No. 52, 1973)'de tasvir edilen Türk göçebeleridir. Thomas J. Barfield düşüncelerini, Afganistan göçebeleri üzerindeki saha araştırmalarına dayandırır. Buna göre bazen, eskiden Moğolların kullandığı (Badgîs, Gurzivân, Kunduz ve Bağlan) ve Orta Doğu'nun büyük kısmındaki gibi, dikey göç hareketlerinin yapıldığı otlaklar arasındaki göçler, "Grass" belgeselindeki Bakhtiyarilerin göçlerinden daha kolaydır (kişisel iletişim).

göçü anlatırken bu arabalar hakkında hiçbir şey söylemez.²³ (Orta Doğu Moğolları, bölgenin coğrafi koşullarında bu arabaların kullanışsız olmasından dolayı yük hayvanlarını kullanmışlardır. Daha zor şartlar altında yapılan göçler, hayvanlar için daha çok sıkıntı, engellerin aşılmasında insan gücüne -özellikle erkek gücüne- ihtiyaç duyulması anlamına gelmektedir. Bu zorluklar Moğol ordusunu dönüş yolunda olumsuz yönde etkilemiş, asker mevcudunu azaltmış, atlar daha da yıpranmış, en az 7.000 kişi olan birliklerin sayısı 5.000'e kadar düşmüştür. Belki de Gâzân Han, bu sorunlarla başa çıkmak için, Memlûklere karşı 1299'da düzenlemiş olduğu sefere 13 tümenlik kuvvetinin yarısını almış,²⁴ tarımsal üretimden orduya gelen pay için özel önlemler almış ve nihayet, iktâları hibe etmeye karar vermiştir. Gâzân Han böylece ilave asker sağlamayı, iki ya da üç atı daima hizmete hazır tutmayı amaçlamıştır).²⁵

En iyilerinin Azerbaycan'da yer aldığını bildiğimiz yaylak ve kışlaklar meselesine geri dönelim. Bunlar arasındaki en önemli kışlak, Kura ve Aras nehirleri ile Dağlık Karâbâğ²⁶ ve Mûgân (ayrıntı için aşağıya bakınız)²⁷ arasındaki üçgen bölgede yer alan Arrân'dır; Zerrine-Rûd/ Jaghatu vadisi güneye doğru ilerlemekte ve Urmiye Gölüyle sona ermektedir;²⁸ Sefidrûd/ Kızıl Özen/ Hûlân Mûrân vadisi de Hazar Denizine dökülmektedir;²⁹ Bağdat civarı ve bölgesi³⁰ ile Diyarbakır'a en az bir tümen yerleştirilmiştir.³¹

²³ Ibn Battûta, *The Travels of Ibn battûta*, tr. H.A.R. Gibb (Cambridge: Cambridge University Press; Hakluyt Society yayınları, ikinci seri, No. CXVII, 1959), vol.II, 342-44, 472-73, 482, 485-86.

²⁴ Smith, " 'Ayn Jâlût," s. 329.

²⁵ RaD/G, s.302. Moğollar için kıymetli olan birçok şeyden biri olan bu şişman atların değerini daha iyi açıklayan bir çalışma olarak; K.S. Lambton, *Continuity and Change in Medieval Persia* (Albany, NY, 1988), s. 126.

²⁶ RaD/A, *passim*, e.g. s. 11; RaD/G, *Passim*, e.g. s. 87.

²⁷ RaD/G, s. 95.

²⁸ RaD/A, s. 11. Bu ve diğer birçok yerin tespiti hakkında, John Boyle'ye çalışmasının dördüncü bölümünde yer alan *The Cambridge History of Iran*, vol. V, *The Saljuq and Mongol Periods* (Cambridge, 1968), için müteşekkirim.

²⁹ RaD/G, s. 151.

³⁰ RaD/A, s. 41, 48; RaD/G, s.105, 120. Sultan Ebû Sa'id'in Bağdat'tan ayrılışının şahidi olan İbn Battûta (*Travels*, II, 343), "elli kadar büyük emirin [Binlik ?]" Ebû Sa'id'e eşlik ettiğini, Memlûk Sultanlarının askerleri kadar iyi ve merkezi birlikler olduğunu, Diyarbakır komutanı olmasaydı Bağdat civarında kışlanacağını nakletmiştir. Bağdat kışlağında başka Hilla civarında ve Kuzey Irak'taki diğer kışlaklar; Daqûq (Dakûka), Erbil ve Mûsul'dur. Bkz. Bar Hebraeus, *Chronography*, tr. E.A.W. Budge (London, 1932), I, 480, 486, 497. Aşağı Irak arazisinin iyi bir parçası olan ve Zagros dağlarına bitişik olan bu bölgenin Moğollara kışlak olarak hizmet ettiği ileri sürülür. Bu gün hala Erbil ve Kerkük'te, küçük Türkmen nüfus merkezleri bulunur. Aşağı Irak'taki kenar tepelerde de bu Moğolların bakiyeleri olabilir.

(Diyarbakır Moğollar tarafından idari ve ekolojik bağlamda Aladağ gibi, Azerbaycan'ın bir parçası olarak düşünülmüştür). Aladağ yaylağı Van Gölünün kuzeyinde yer alır;³² Sûgûrlük (“Gelincikler çayırı”), Taht-ı Süleyman ve Kırk-Bulağ dağları civarında bulunur;³³ Siyâhkûh, Zerrine-Rûd ve Sefidrûd ırmaklarının arasındaki bölgede;³⁴ Konkur-Olang (“Kahverengi Çayırlar”), Sultâniyye düzlüğünde bulunmaktadır.³⁵ Tüm bunlara ilaveten, Trans Kafkasya'daki otlaklar kuşkusuz önemli noyanlar tarafından kullanılmış ve Gürcistan'a tümenler gönderilmiştir. Örneğin Kutluğşah 701 yılında, Gâzân Han tarafından en az bir tümen askerle Gürcistan'a gönderilmiştir.³⁶

İdarecilerin mahiyetlerinin de bulunduğu Han kışlaklarının seçimi Azerbaycan'da olduğu gibi denetlenmiş olabilir. Vladimir Minorsky'ye çalışmasından dolayı teşekkür ederim.³⁷ Cûrmâgûn'dan Hülâgû Han dönemine kadar, Azerbaycan'daki Moğol varlığı açısından en gözde kışlak olan Mûgân, kabaca bir taslak sunabilir. Minorsky'nin hesabına göre Mûgân stepleri, 50 km'lik kısmının İran sınırları içinde yer aldığı, 5000 (*sq*) km'lik (Eski Sovyet) Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarından meydana gelmektedir. Tüm bu alan 2 milyon *acre*'dir (0.404 hektarlık yüz ölçüm birimi). Sovyet bilimsel tarım rakamlarına başvuracak olursak, verimli İç Asya steplerinden her *acre*'den 534 *lbs* (0.5kg'lik ağırlık birimi-Libre) (600kg/hektar) ot sağlanmaktadır.³⁸ Bu hesaba göre Mûgân stepleri yıllık 534.000 ton ot sağlamış olmalıdır.³⁹ Çeşitli tiplerdeki samanların besin

³¹ Bu tümenin Türkiye-Suriye sınırı boyunca güneye doru uzanan “düzlük stepte” yer alması mümkün olduğu halde, bu tümen muhtemelen “yükse step bölgesinde” kar yağışı alan (yılıda 10-20 gün kar örtüsü olan), Dicle nehri boyunca uzanan, Diyarbakır civarındaki ve aşağısındaki bölgeye yerleştirilmiştir. Bir Karaunas tümeninin Bağdat civarındaki kışlaktan Diyarbakır'daki bir kışlağa nakli RaD/A, s. 48-49'da bahsedilir. Reşîdu'd-dîn ve diğer kaynaklarda Diyarbakır'dan sık sık, başlıca bölgesel komutanlık olarak bahsedilir.

³² RaD/A, *passim*, e.g., s. 11. RaD/G, *passim*, e.g., s. 135.

³³ RaD/A, s. 66,73.

³⁴ RaD/A, s. 11,48.

³⁵ RaD/A, s. 73. Ayrıca Sarâb ve Erdebîl arasındaki Sâyîn'de, Sabalân Dağındaki çayırlarda (RaD/A, s. 66), ve Tebriz'in biraz güneydoğusunda, Awjan civarındaki Sahand (RaD/G, s. 120), Dağındaki çayırlarda yaylaklar bulunur. Fakat bu yaylakların, sadece kısa dönemler için ordugah olarak kullanıldıkları görülmektedir.

³⁶ RaD/G, s. 140.

³⁷ “Mûkân,” EI¹.

³⁸ I.V. Larin, *Pasture Economy and Meadow Cultivation* (Jerusalem, 1962), s. 263 ve *passim*. Dış Moğolistan'ın en iyi otlakları, 540 kg/ha ya da 481lbs/acre oranında ot verebilmektedir: I. Kh. Ovdienko, *Economic-Geographical Sketch of the Mongolian People's Republic*, Mongolia Society Occasional Papers, No. 3 (Bloomington, 1965), s. 59.

³⁹ Moğolların Mûgân'ı kışlak olarak kullanmalarından itibaren, otların tohumları yok olmuştur. Bu tonaj (kuru ot hakkındaki bilgiler verilere dayanmaktadır) mevcut miktardan

değerleri ile Moğol tipi koyun ve atların -midilli- beslenme ihtiyaçları hakkındaki bilgiler değerlendirildiğinde; bir koyun günde yaklaşık olarak 4 *lbs* ve yılda 750 kg civarında samana (ya da kuru ot), bir midillinin ise günlük 9 *lbs* ve yıllık 1.64 ton samana ihtiyaç duyduğu görülür.⁴⁰ Yukarıda bahsettiğimiz üzere, ortalama bir Moğol ailesinin 100 koyun (ya da aynı ihtiyaca denk başka hayvanlar) ve 10 ata sahip olduğunu varsayarsak, bu hayvanlar her gün 490 *lbs*, kışlakta kaldıkları dört aylık süreç içinde 30 ton saman ya da kuru ota ihtiyaç duymaktadır.⁴¹ Böylece, 534.000 ton ot sağlayan Mûgân kışlağı hemen hemen 18.000 ailenin ihtiyacını karşılamış olmalıdır. Bu hesaplamalar Mûgân kışlağının, Hanın eşlerinin ve Emirlerinin de bulunduğu, toplamda 10.000 aileyi fazlasıyla geçebilecek bir tümeni, rahatça barındırabilecek kadar iyi olduğunu gösterir.⁴² Hûlâgû'dan sonraki Moğol Hanları, daha büyük mahiyetleri barındırabileceği için Arrân otlaklarını Mûgân otlaklarına tercih etmişlerdir.⁴³ Diğer kışlaklar kesin bir şekilde sınırlandırılmamıştır, fakat büyük ölçekli haritalar, bitkiler hakkındaki bilgiler ve belki de uydu fotoğrafları yardımıyla er ya da geç, detaylarda yer alan bu otlakların büyüklükleri, verimlilikleri ve taşıyabilecekleri kapasiteleri ortaya çıkartılmalıdır.

Ögedey tarafından Cûrmâgûn idaresinde ilk olarak Orta Doğu'ya gönderilen üç tümen,⁴⁴ Hûlâgû'nun bölgeye gelmesiyle, Bâycû idaresi altında Azerbaycan'dan Anadolu'ya doğru hareket etmiştir.⁴⁵ Bu birliklerin aileleri ve sürüleriyle, gittikleri bölgelerde göç hareketlerine devam

fazla gösterilmiştir. Fakat gerçek miktarın ne kadar olduğunu bilmiyorum (buğday sapı, buğday samanından yaklaşık % 25 daha fazla kalori içerir).

⁴⁰ M. E. Ensminger, *Sheep and Wool Science*, 3rd ed. (Danville, IL: Interstate, 1964), 193; H. Epstein, *Domestic Animals of China* (Farnham Royal, 1969), s. 34,100; I.V. Larin, *Pasture Rotation* (Jerusalem, 1962), s. 110; J.W. Evans, *et al.*, *The Horse* (San Francisco, 1977), s. 324-29.

⁴¹ R. Tapper, *Pasture and Politics: Economics, Conflict and Ritual among the Shahsevan Nomads of Northwestern Iran* (London, 1979), s. 24. Tapper'in bu eserine göre; modern Shahseven göçebeleri, Mûgân kışlağından Mayıs'ta ayrılmakta ve Ekimde geri dönerek altı ay burada kalmaktadır.

⁴² Bu hesap, daha sonraki göçebelerin uygulamalarıyla desteklenmiştir. On dokuzuncu yüzyıl başlarında, Şahseven göçebelerini on bin aile ile Mûgân kışlağında kışladığı tahmin edilmektedir. Bkz. Tapper, s. 18.

⁴³ Ebû Sa'id'in 50 büyük emir, Sulatanın memlûkleri, birçok hatunu ve idarecilerinden oluşan mahiyeti martın son günlerinde ordugâhtan ayrılmıştır. Bürokratlar için idareciler ve her bir emir için: bkz. Ibn Battûta, II, 343.

⁴⁴ Juwaynî, I, 190; RaD, *Successors*, s. 33.

⁴⁵ Brosset, *Georgie*, s. 539

ettikleri⁴⁶ ve Anadolu'da kaldıkları görülmektedir. Nesil değişikliğine maruz kalınması, personel ya da birliklerin değiştirilmesi sonucu bu tümenler, Moğol hâkimiyeti boyunca yaşanan istilalar, bölgesel savaşlar ve isyanlar sırasında yok olmuştur; XV. Yüzyıl başlarında Timur, Anadolu'da 30-40.000 "Kara Tatar" ailesi bulmuş ve bunları kendisi ile birlikte Orta Asya'ya götürmüştür.⁴⁷

Moğolların Anadolu ordularının kışlaklarının büyük bir kısmı, 5-15 inch (2.540 cm'lik İngiliz ölçü birimi, bu miktar yaklaşık olarak 13-38 cm'ye denk gelmektedir.) civarında az yağış alan, Konya civarından kuzeydoğuya, Kızılırmak nehrinin yukarı membainına doğru uzanan, "yüksek plato steplerinde" yer almaktadır.⁴⁸ Bu bölge Aksaray,⁴⁹ Akşehir,⁵⁰ Kırşehir⁵¹ ve Niğde⁵² civarındaki otlakları içine almaktadır. Diğer otlaklar ise daha içeri kısımdaki merkezi plato arazisinde daha az yağış alan (10-15 inch), Ankara'nın doğusundaki Delice⁵³ ve Ankara'nın batısındaki Sakarya nehri boyunca uzanan (muhtemelen yukarı kısımlarında) bölgede yer almaktadır.⁵⁴ Anadolu yaylakları ise, Konya'nın ve aynı isimle anılan gölün batısında yer alan Beyşehir ile daha geç dönem müellifleri tarafından kaydedilen ve görünüşe göre Şikârî'nin iyi bildiği, Akşehir'in doğusunda yer alan Ilgın'dır.⁵⁵ Bu yaylaklar muhtemelen, Akşehir (yukarıda bahsedildi) yakınlarındaki kışlak ile birlikte mevsimlik olarak nöbetleşe bir şekilde kullanılmıştır; Şikârî'ye göre bu göç hareketleri, Moğol noyanları tarafından Beyşehir, Ilgın ve Akşehir'deki karargâhlardan idare edilmiştir.⁵⁶ Şikârî ayrıca, bir Moğol noyanının Akşehir ve Afyon arasındaki İshaklı'ya yerleştirildiğini,⁵⁷ buradaki birliklerin aileleri ve sürüleriyle Akşehir

⁴⁶ Hüsayn b. Muḥammad Ibn Bībī, *Al-Awāmīr al-'Alā'iyya fī'l-Umūr al-'Alā'iyya*, Türkçe tr. N. Lugal ve A. S. Erzi, *El-Evāmīrül-'Alā'iyye fī'l-Umūri'l-'Alā'iyye* (Ankara, 1957), s. 256

⁴⁷ Manz, *Tamerlane*, s. 102.

⁴⁸ *Oxford Regional Economic Atlas: The Middle East and North Africa* (London: Oxford University Press, 1960), 22-23 ("Bitki") ve 26-27 ("yağış miktarı"). Cf. A. Tanoğlu, S. Erinç ve E. Tümertekin, *Türkiye Atlası* (İstanbul, [1961]), maps #40 ("Kar örtüsü") ve #51 ("Bitki").

⁴⁹ Karīm al-Dīn Mahmūd Āqsarāyī, *Musāmārat al-Akbār*, Türkçe tr. M. N. Gençosman; ed. F. N. Uzluk, *Selçukî Devleti Tarihi* (Ankara, 1943), s. 137, 138, 224.

⁵⁰ Ibn Bībī, s. 267; Āqsarāyī, s. 342. Anon. *Ta'rīkh-i Āl-i Seljūq*, faksimile ve Türkçe tr. F. N. Uzluk, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, III* (Ankara, 1952), s. 55.

⁵¹ Āqsarāyī, s. 191. Kırşehir yaylak olarak da kullanılmıştır: Āqsarāyī, 170.

⁵² Āqsarāyī, s.191.

⁵³ Āqsarāyī, 187, 254. Zannımca buradaki kışlaklar Delice nehri boyunca uzanmaktadır.

⁵⁴ Āqsarāyī, 344

⁵⁵ *Şikârî'nin Karaman Oğulları Tarihi*, tr. Mes'ud Koman (Konya, 1946), s. 27.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 34, 45, 74 (Beyşehir ve Ilgın); s. 45 (Akşehir).

⁵⁷ *Ibid.*, s. 34, 74, 118.

civarında kışladıklarını ve batıdaki dağlarda yaylaklarının bulunduğunu söylemektedir (1966 Baharında Güneybatı'da Akşehir'den geçtiğimde, burada hala daire planlı İç Asya çadırlarında yaşayan göçebeler bulunmaktaydı). Zannımca Akşehir'deki Moğol askeri görevlisi tümen komutanı (Emir-i Tümen) olup Beyşehir, Ilgın ve İshaklı'daki binliklerin (Hezare) komutanları, bu tümene bağlıdır. Yine Şikârî'nin Niğde'de⁵⁸ bulunduğunu söylediği Emir, sadece bölgedeki kışlakları değil, Aksaray ve bitişiğindeki Melendiz Dağlarında ve Aladağlar'da⁵⁹ bulunan yaylakları da idare etmiş olmalıdır. Kayseri'deki⁶⁰ Emir ise idare etmiş olduğu, Erciyes Dağı ile güneyindeki ve doğusundaki dağlar arasında bulunan yaylaları,⁶¹ Kırşehir civarındaki kışlakları (ayrıca bu bölgenin yaylağını da) ve muhtemelen Delice kışlaklarındaki göç hareketlerini de idare etmiş olmalıdır.⁶² Ankara'daki Moğol Emiri,⁶³ büyük bir ihtimalle Kayseri'deki Emire bağlı bulunmuş ve kuşkusuz, bölgedeki yaylaklar ile beraber Sakarya ve belki de Delice kışlaklarını kullanmıştır.

Ayrıca Tokat'ta⁶⁴ bir yaylak ile Niksar'da⁶⁵ bir kışlağın bulunduğu ve Amasya'da, bazı Moğol gruplarının varlığından söz edilmiştir. Amasya ile ilgisi bulunan bazı Kara Tatarlar Timur tarafından buradan götürülmüştür.⁶⁶ Moğol olduğu söylenebilecek birkaç kişinin unutulmuş mezar kalıntılarından biri, İşbuka Noyan'ın Amasya Burmalı Minare Camiinde bulunan mezarı olup, günümüzde Sultan Mesut'un türbesinde sergilenmektedir. Bu otlakların büyük çaptaki Moğol birliklerinin ihtiyacını karşılayabilmesi pek mümkün değildir. Bitkiler ağaçlarla karışık bir şekilde olup, bu otlaklar sadece steplerden ziyade, çalı ve otlardan oluşmaktadır. Erzincan'ın hem yaylak hem de kışlak sağladığı söylenir,⁶⁷ Erzincan civarında küçük step alanları bulunmaktadır. Mûgân otlaklarının yarısı kadar

⁵⁸ *Ibid.*, s. 34, 45, 118.

⁵⁹ Toros arazisinin bir parçası olan bu bölge Van Gölü'nün kuzeyindeki Aladağ ile karıştırılmamalıdır.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 31, 45.

⁶¹ Bazı göçebeler Kayseri'nin doğusundaki Pınarbaşı civarında yaylamakta ve Hatay ilinde (Moğollar döneminde -1268'den sonra- Memlüklerin hâkimiyetine girmiş ve büyük ölçüde, Kilikya Ermenilerinin göç için kullanılan güzergâhları işgali ile Anadolu'dan ayrılmıştır) kışlamaktadır. Bkz. Bates, *Nomads and Farmers*.

⁶² *Âqsarâyî*, s. 170,191.

⁶³ *Shikârî*, s. 44, 51.

⁶⁴ *Âqsarâyî*, s. 254.

⁶⁵ *Ibid.*, s. 340.

⁶⁶ H. Roemer, "Timur in Iran," Ch. 2 of *The Cambridge History of Iran*, Vol. VI, *The Timurid and Safavid Periods* (London, 1986), s. 56.

⁶⁷ *Âqsarâyî*, s. 223.

olan bu bölge bir tümenin kışlaması ya da yaylaması için (fakat hem yaylak hem kışlak için değil) yeterli olabilmektedir.⁶⁸

Anadolu kışlaklarının kapasiteleri şu durumlarla açıklanabilir. 1260 sonbaharında (belki), muhtemelen Aksaray'da kışlak kurmuş olan Alıncak Noyan, Moğol çıkarlarını korumak için “sayısız askeriyle” birlikte (herhalde bir tümen kastedilmiş olmalıdır) Anadolu'ya gönderilmiştir.⁶⁹ 1270 yılı boyunca şehzade Kongurtay ile Tuku ve Tudun adlı Emirleri, iki ya da Emirlerin büyüklüğüne göre üç tümen dahi olabilen kuvvetleriyle kışı, Delice kışlaklarında geçirmiştir.⁷⁰ Baybars liderliğindeki Memlûkler 1277 baharında Anadolu'ya saldırdığında, Tuku ve Tudun Kırşehir civarındaki kışlakta bulunmaktaydı. Aksarayı'ye göre bir başka Moğol Emiri Bâycû ise belki de başka bir tümen ile birlikte Niğde'de bulunmaktaydı (Bâycû, Tuku ve Tudun Baybars'a karşı başarısız olduklarında onlara yardım için katılmamıştır).⁷¹ 1286-1287/685 kışında şehzade Geyhâtû 20.000 “zırhlı süvarisiyle” Aksaray'a ulaşmıştır.⁷² Bu bilgilerden, Orta Anadolu otlaklarının daha büyük Moğol birliklerini barındırabileceği ve bu otlakların, farklı yıllarda farklı birlikler tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum Şikârî'nin anlatılarından anlaşılmaktadır. Fakat birçoğunun sadece binlikler şeklinde dağıldığı Karaman'a yakınlığından dolayı, Şikârî'nin döneminde en iyi hatırlanan birliklerin otlakları XIV. yüzyıl ortalarında belirlenmiştir.

Batı Horasan'daki başlıca kışlaklar, Curcân ve Etrak nehirlerinin aşağı kısımlarındaki alçak bölgeler boyunca uzanan Mâzenderân'da yer alır.⁷³ Tümenlerin büyüklüklerine göre diğer önemli kışlaklar ise Merv, Âbiverd ve Kûhistân civarında yer almaktadır.⁷⁴ Batı Horasan yaylakları ise Demâvend,

⁶⁸ Bitki haritası için bakınız, *Türkiye Atlası*, #51. Erzincan Niğde ile aynı sınıfta yer aldığı halde, kış mevsimi burada, Orta Anadolu arazisine göre daha şiddetli geçmektedir: bkz. *Türkiye Atlası*, harita #40 (“kar örtüsü”).

⁶⁹ *Âqsarâyî*, s. 157.

⁷⁰ *Âqsarâyî*, s. 187; Aksarayî (s. 185), onların ordusunun, “sayısız askerden oluştuğunu belirtmiştir. Reşîdî'd-dîn (RaD/A, s. 31)'de Tuku ve Tudun'un yanında, Tuku'nun kardeşi Arqatu (Urugtu) ile birlikte tümenleri idare ettiğini belirtmiştir.

⁷¹ *Âqsarâyî*, s. 191. Cf. RaD/A, s. 31.

⁷² *Âqsarâyî*, s. 224.

⁷³ “Batı” Horasan otlakları hakkındaki bilgileri takip etmek hususunda, “Réseau pastoral” adlı eseri için Aubin'e teşekkür borçluyum. Örneğin Mâzenderân kışlağından RaD/A, s. 6,10 ve birçok yerde (Abaka); ve RaD/G, s. 41 (Ghazan)'da bahsedilmiştir. Mâzenderân kışlakları muhtemelen Esterâbâd'daki Sultân Divîn kışlağını da içermektedir. Sultân Divîn yakınlarındaki Qarâtughân, Curcân'da yer alan Sarây-ı Cûma ayrı ayrı tespit edilmiştir.

⁷⁴ Merv: RaD/G, s. 15-16. Âbiverd: RaD/G, s. 23. Kûhistân: RaD/G, s. 26. Muhtemelen daha büyük bir araziye sahip olan Âbiverd'de, Kopet Dağı'nın etekleri aşağı Türkmen arazisi ile kuzeydoğu İran Platosunu birbirinden ayırır; bkz. J. M. Smith, Jr., *The History of the*

Esrân (Firûzkûh ile Simnân arasında), Râdekân, Kâlpûş, Şoterkûh ve Habûşân dolaylarında yer almaktadır.⁷⁵ Doğu Horasan (Afganistan) kışlakları Herât, Kunduz ve Andkûh,⁷⁶ yaylakları ise Bâdgîs ve Cuveyn (Herât kışlağını tamamlayıcı olarak/dönüşümlü olarak) otlaklarıyla Bağlan (Kunduz kışlağıyla dönüşümlü olarak) ve Gurzivân (Andkûh kışlağıyla dönüşümlü olarak) civarında bulunmaktadır.⁷⁷ Ayrıca asi Karaunas tümeni ve kötü şöhretli Negüderis, Gazne civarında kışlamış, Gûr ve Garcistân dolaylarında da yaylamıştır.⁷⁸ Ahmed (Tekûdâr) döneminde bir tümen, Mâzenderân ile Ceyhun nehrinin iki tarafında yer almıştır (bu ikincisi

Sarbadar Dynasty, 1336-1381 A.D., and Its Sources (The Hague, 1970), s. 94. Kûhistân otlaklarındaki oylanmaların göstergesi ve bu tümenlerin bir kalıntısı, Sovyet haritası olan "The Peoples of Hither [Perednei] Asia" (Moscow: academy of Science Ethnography Institute, 1960)'dan takip edilebilir. Bu harita güneye doğru Turbat-i Haydarî ile Qâyin'in (Kazvîni'nin Kûhistân'ında yer alır.) arasında yer alan, Türkçe konuşan bir topluluk olan ve "Karai" (belki de Keraitler?) olarak adlandırılan insanları da göstermektedir. Bununla beraber, kaynaklarda nadiren bahsedilen kışlaklar muhtemelen, ara sıra kullanılmıştır. Bunlar kuzeydoğu İran platosunda yer alan Nîşâbü'r yakınlarındaki tehlikeli ve kullanışsız kışlaklardır. RaD/G, s. 23.

⁷⁵ Demâvend: RaD/G, s. 10,41. Esrân: RaD/G, s. 32. Râdekân: RaD/G, s. 23. Kâlpûş: Smith, *Sarbadar Dynasty*, s. 93. Şoterkûh (yeri tespit edilememiştir): RaD/G, s. 22, 23, 26. Khabûshân: RaD/G, s. 23. Böylece ikisi de yaylak olan iki Râdekân karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri Esterâbâd yakınlarında diğeri de Tûs ve Khabûshân arasında yer alır. Tûs Âbiverd ve Serahs RaD/G, s. 140'da şehzade Olcâytû'nun bir yaz ziyaret ettiği, ya da idare ettiği bir yer olarak bahsedilmiştir. Fakat bu nedenle bu bölgeler birer yaylak olarak düşünülmemelidir. Tûs, Râdekân civarının idari merkezi olarak kullanılmış olabilir.

⁷⁶ Herât: RaD/G, s. 16,26. Kunduz ve Andkûh: Manz, *Tamerlane*, s. 25, 159-60.

⁷⁷ Manz, *loc. Cit.* Aubin'in "L'ethnogénèse," adlı eseri oldukça geçerli bilgiler içermesine rağmen, "Réseau pastoral." Adlı eserin eksikliği ise yaylaklar ve kışlakların açıkça belirtilmesidir. Horasan'ı, doğu ve batı olarak ikiye ayırmamın nedeni sadece, İran ve Afganistan arasındaki modern farklılıklar değil, ayrıca bu bölgelerin Orta Doğu'daki Moğol hâkimiyeti boyunca yaşamış oldukları politik ayrılıktır. Manz, s. 25, 155, 159-60'da, Andkûh-Gurzivân civarındaki Arlat tümeninin nakledilmesinden ve Kunduz-Bağlan'daki, Karaunas tümeninin Hûlâgû döneminden Çağatay dönemine kadarki durumundan bahsedilmiştir. Yaklaşık olarak 1320 yılıyla doğu Horasan'daki bütün birliklerin tabiiyetlerini değiştirdikleri görülmektedir. Gazan ve Olcâytû dönemlerindeki hâkimiyetin pekiştirildiği, Moğol olmayan birliklerin sayısının arttığı, Altın Orda'dan kaçan bir tümenin, daha sonraları Togay Timur liderliğinde, Moğol kuvvetlerine eklendiği görülür: bkz. Smith, *Sarbar Dynasty*, s. 93-94. Minorsky'i ("Tûs," *EI*) takiben, Moğol olmadıkları kabul edilen birlikler Jauni Qorban'ı oluşturmuş olabilir. Ben *je'uni ghurban'ı* "sol kanadın üç tümeni" olarak kabul ediyorum; karşılaştırma için Aubin, "L'ethnogénèse," s. 75-76.

⁷⁸ RaD/ *Successors*, s. 142; Boyle, Gûr bölgesini güneyde, Herât'ın güneydoğusunda, Garcistân'ı ise kuzeybatı Afganistan'da bu günkü Firûzkûh olarak tarif etmiştir. Manz, *Tamerlane*, s. 160. ve Aubin, "L'ethnogénèse," s. 74,88, Sîstân'da yer alan Karaunas tümenleri daha düzensizdir.

özellikle Andkûh ve Kunduz'da yer alır).⁷⁹ Argun Hanın tümenleri Kutluğşah, Koncuk ve Mulay tarafından idare edilmiş ve yukarıda değinildiği üzere sırasıyla Herât, Mâzenderân ve Kûhistân otlaklarını kullanmışlardır.⁸⁰ Olcâytû tarafından Altın Orda'ya karşı bir başka tümen ilaveten, Mâzenderân ve Kâlpûş yaylağına yerleştirilmiştir.⁸¹ Herât-Bâdgîs-Cuveyn ve Kunduz-Bağlan otlakları Karaunas tümeni tarafından, Andkûh-Cûzcân otlakları ise Arlat tümeni tarafından işgal edilmiştir.⁸²

Son olarak, önemli kışlakların sayısı, Orta Doğu'daki tümenlerin sayısı ile örtüşmektedir. Böylece biz en azından kış dönemlerinde Moğol ordusunun mevcudunu tespit edebiliyoruz. Merkezin altı tümeni Arrân, Mûgân, Zerrine-Rûd, Sefîdrûd, Bağdat ve Diyarbakır'da kışlamıştır.⁸³ Sağ kanadın üç kışlağı Akşehir, Aksaray-Niğde ve Kırşehir-Delice'de yer almaktadır. Sol kanadın sekiz tümeni ise Mâzenderân, Âbiverd, Merv ve Kûhisân ile daha doğudaki Herât, Kunduz, Andkûh ve Gazne otlaklarını kullanmıştır. İlhanlıların kullandığı bu on yedi kışlak, sadece Bağdat seferine katılan on beş tümeni barındırmıştır. Fakat bu on yedi tümen farklı bir şekilde hesaplanmıştır. Görünüşe göre diğer ulusların ordularındaki tümen sayılarıyla toplam tümen sayısı on yediye tekâmül etmektedir.⁸⁴

⁷⁹ RaD/A, s. 49. Ceyhun nehri civarında yer alan ve muhtemelen Çağatay Hanlığı kuvvetleri olan bu tümenlerle Âmüya kışlaklarından RaD/G, s. 26'da bahsedilmiştir.

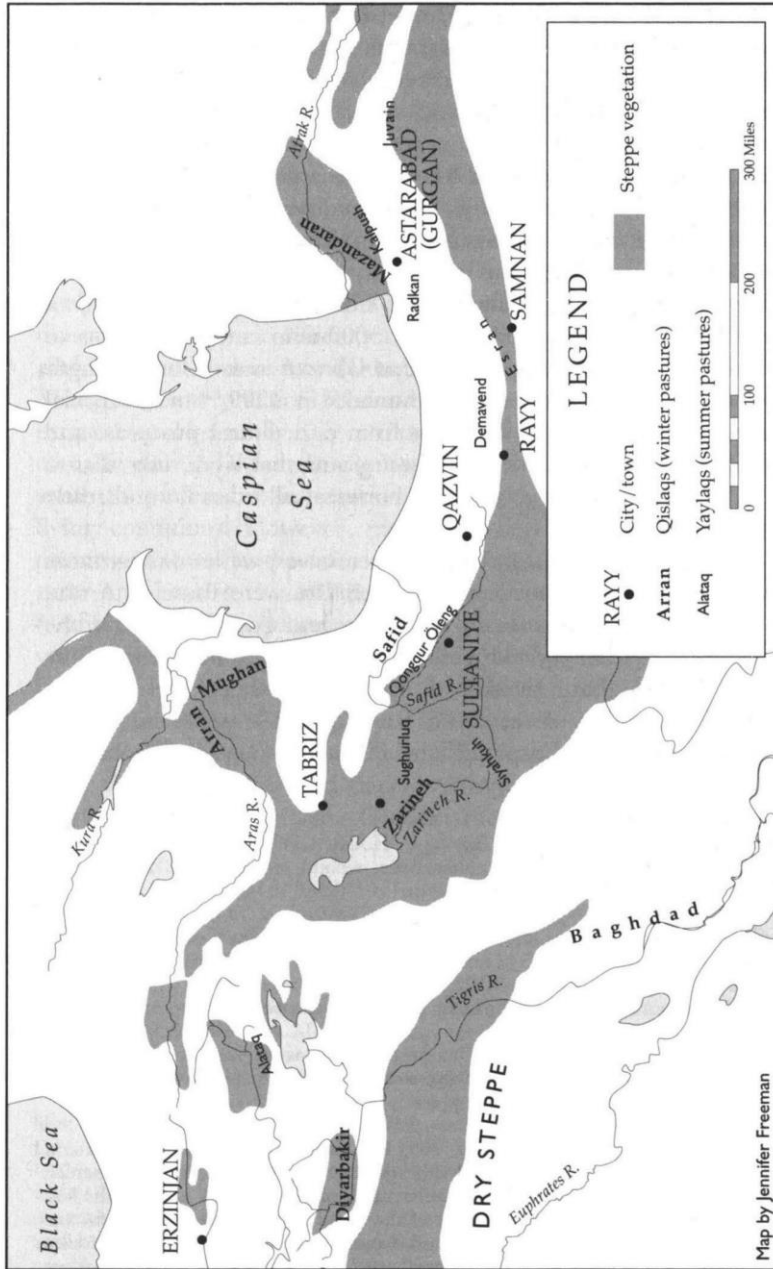
⁸⁰ RaD/G, s. 26.

⁸¹ Smith, *Sarbadâr Dynasty*, s. 93-94; bkz. yukarıda dipnot 76.

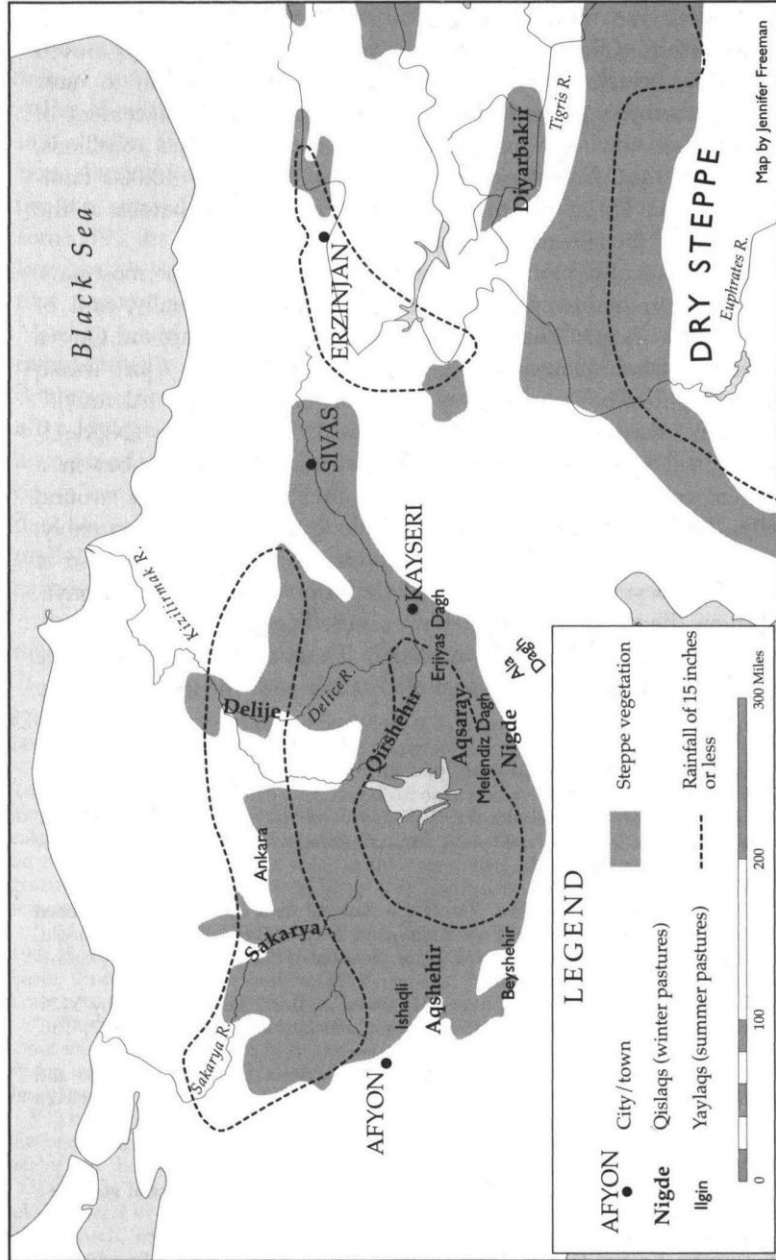
⁸² Manz, *Tamerlane*, s. 25, 28, 155 ve 159-60.

⁸³ Diyarbakır'ın idari olarak merkeze ait olduğunu düşünüyorum. Coğrafi bağlamda ise Azerbaycan'a ait olan Aladağ gibi Diyarbakır da Türkiye sınırları içinde yer alır: bu yaylaklardan RaD/A, s. 48'de Siyahkûh yaylakları olarak bahsedilir.

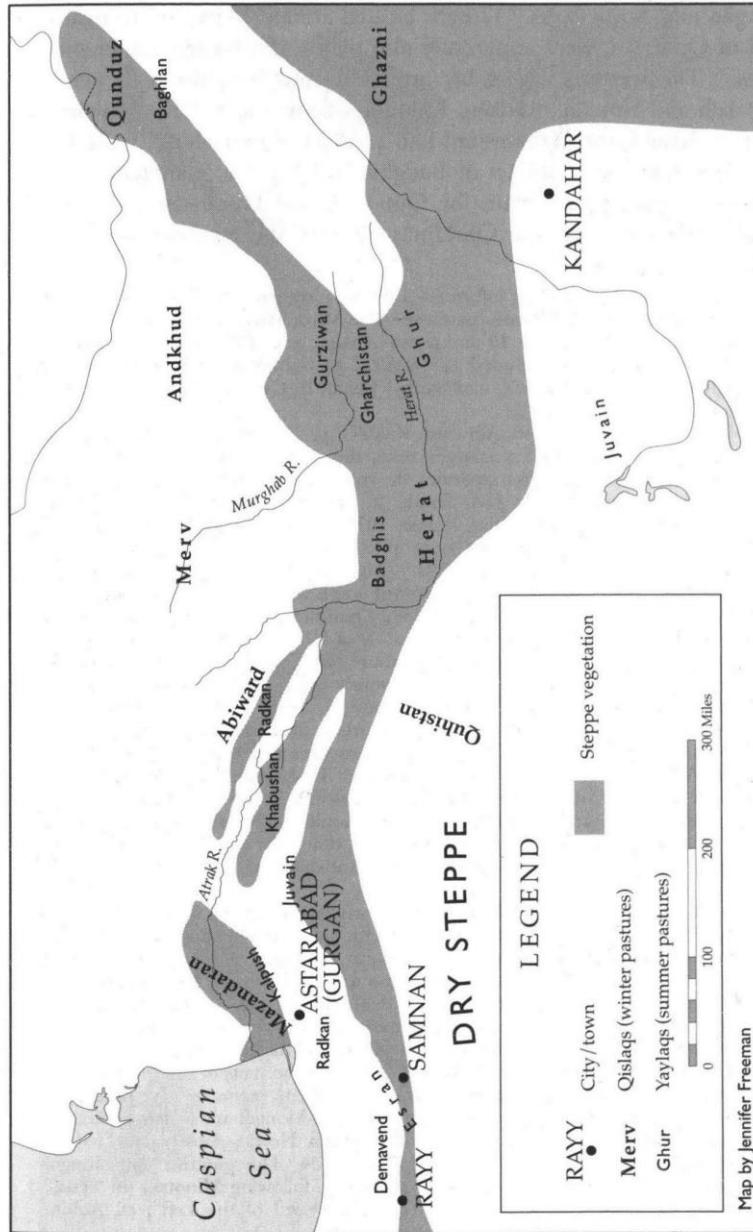
⁸⁴ Bkz. Smith, "Mongol Manpower."

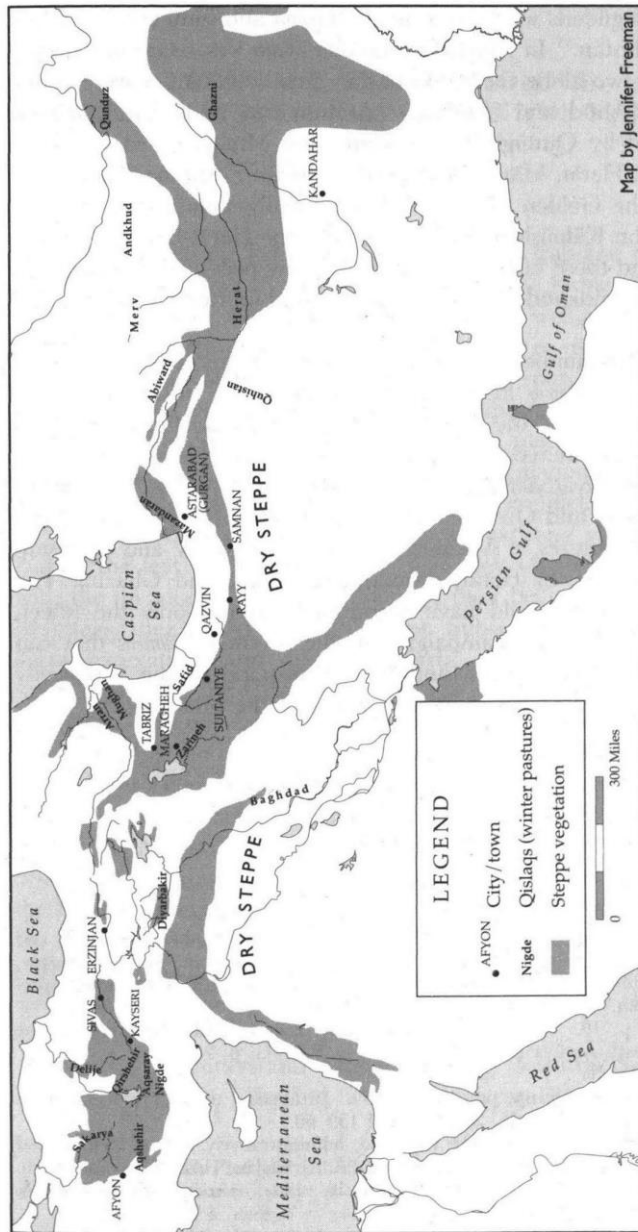
Map 1. Pastures of "Ädharbäyjän"

Map 2. Pastures of Anatolia

Map 3. Pastures of "Khurasan"

Map 4. Mongol Winter Pastures in the Middle East